

К. Куликовський та С. Хелміцький – ніжинський та конотопський відділи відповідно [2, 50]. На початку січня 1918 р. цей виборчий список отримав 1265 голосів (0,34 %) і зайняв 12 місце із 24 [1, табл. № 3]. Відносно низький результат зумовлювався перш за все соціальною структурою та політичними настроями польських біженців. Серед них частка «аполітичних» жінок, дітей та людей похилого віку сягала 80 %, переважна їх більшість уважала себе громадянами Польщі, а тому участь у вказаному виборчому процесі уважала втручанням у справи сусідньої держави.

Тривала та наполеглива організаційна робота забезпечила польським громадсько-політичним клубам першість у національному житті поляків Чернігівщини. Інтенсивна співпраця з Польським виконавчим комітетом на Русі дозволяла озвучувати інтереси відносно нечисленної польської спільноти не лише на місцевому чи регіональному, але й на загальнодержавному рівнях. Фактичне підпорядкування клубів керівництву польських національних демократів у Наддніпрянській Україні робить подальше дослідження їх діяльності актуальним у плані реконструкції ідеологічної платформи й тактики діяльності цієї «невловимої» партії.

Посилання

1. Бойко В., Демченко Т., Оніщенко О. 1917 рік на Чернігівщині. Історико-краєзнавчий нарис. – Чернігів, 2003. – 128 с.
2. Гавриліна Г. Участь Чернігівського громадсько-політичного клубу поляків у виборах до Українських установчих зборів // Сіверянський архів: Збірник наукових праць. – Чернігів, 2010. – Вип. 4. – С. 40-52.
3. Демченко Т., Оніщенко О. Українсько-польське співробітництво у роки Української революції (на прикладі Чернігова 1917 р.) // Скарбниця української культури. Збірник наукових праць. – Чернігів, 2005. – Вип. 5. – С. 12-17.
4. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО).
5. Палієнко В. Місця історичного розселення польської людності в Україні в кінці XIX – XX ст. – Київ, 1998. – 78 с.
6. Потапенко М. Польський громадський клуб Ніжина у 1917 р. // Ніжинська старовина. Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. – К., 2012. – Вип. 13 (16). – С. 29-34.
7. Потапенко М. Польський з'їзд на Чернігівщині у 1917 р. // Поляки в Ніжині. Історія, культура, освіта. – Ніжин, 2012. – Вип. 5. – С. 38-46.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО).
9. Archiwum Akt Nowych.
10. Klub społeczny polski // Echo polskie. – Moskwa, 1917. – № 100. – 28 kwietnia (11 maja). – S. 3.
11. Korzeniowski M., Mądzik M., Tarasiuk D. Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej. – Lublin, 2007. – 238 s.
12. Polski zjazd polityczny // Przegląd polski. – Kijow, 1917. – Z. 4. – S. 20-21.
13. W kolonjach polskich i na kresach // Gazeta polska. – Moskwa, 1917. – № 108. – 2 (15) maja. – S. 2.
14. Z Polskiego komitetu wykonawczego // Dziennik kijowski. – Kijow, 1917. – № 134. – 3 (16) czerwca. – S. 3.
15. Ze zjazdu delegatów organizacji polskich ziemi Czernihowskiej // Dziennik polski. – Piotrogrod, 1917. – № 257 (354). – 9 (22) listopada. – S. 1.

16. Zjazd polski na Rusi w Kijowie w dniach 18–24 czerwca 1917 roku. – [Winnica], 1917. – 133 s.

Потапенко М.В. Польские общественно-политические клубы Черниговской губернии в 1917 году

Статья посвящена деятельности польских общественно-политических клубов Черниговской губернии, которые удерживали первенство в национальной жизни местных поляков на протяжении революционного 1917 года. Освещаются вопросы формирования их организационной сети и политической платформы.

Ключевые слова: поляки, революция, общественно-политический клуб, Черниговская губерния.

Potapenko M.V. Polish socio-political clubs of Chernihiv province in 1917

The article looks at the activity of the Polish socio-political clubs in Chernihiv province which played the leading role in the national life of the local Poles during the revolutionary year of 1917. The author touches upon the problem of formation of their organizational network and political platform.

Key words: the Poles, revolution, socio-political club, Chernihiv province.

15.03.2013 p.

УДК 94(477.46):061.2+323.3«1917/1930»

С.В. Костенко

ПОПУЛЯРНІСТЬ ІДЕЙ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ СЕЛЯНСТВА НА ПІВНОЧІ ЛІВОБЕРЕЖЖЯ

Автор досліджує проблему популярності ідей громадсько-політичного об'єднання селянства на півночі Лівобережжя. Встановлено, що на початку ХХ століття селянське середовище сформуло і висунуло прошарок морально витривалих, громадсько-активних, здібних до організаційно-управлінської та господарської роботи людей, готових до самовідданого служіння загальносупільним інтересам шляхом залучення їх до громадських об'єднань.

Ключові слова: радянська влада, Північне Лівобережжя, комітет взаємодопомоги, селянське товариство взаємодопомоги, кооператив.

Складний процес становлення громадянського суспільства у нашій державі актуалізує критичне осмислення історичного досвіду функціонування різних громадських організацій. Важливим є й залучення до активної участі у суспільно-політичному та соціально-економічному житті українського селянства, пробудження його громадської ініціативи. У цьому контексті особливу увагу привертає період 1917 – початку 1930-х років.

На території підрадянської України комітети взаємодопомоги (КВД) почали організовуватися згідно з постановою РНК УСРР від 23 грудня 1921 р. [9, 5]. Формальною метою комітетів була організація взаємодопомоги членів під час стихійних лих, організація матеріальної та трудової взаємодопомоги,

забезпечення соціального захисту найбідніших верств українського села [7, 11]. По-суті на них покладалися завдання пошуку в особі заможнішого селянства альтернативних державним засобам допомоги наймитсько-бідняцьким верствам, сприяння господарському відродженню останніх. З цією метою активно застосовувалося так зване «самообкладання». Спочатку отриманні кошти, як правило, витрачалися членами комнезамів, не даючи жодного позитивного ефекту, і лише з 1923 р. «проїдання» отриманих коштів поступово припиняється. Вони щораз більше спрямовуються на організацію господарських кампаній серед незаможників, на допомогу новоутвореним комунам. Господарська допомога збиралась під час проведення суботників та недільників серед членів товариств взаємодопомоги. Загалом протягом 1923 р. організації селянської взаємодопомоги надали господарську допомогу 23850, а у 1924 р. – 69492 бідняцьким господарствам [9, 37]. Надавались їм і значні преференції з боку держави [1, арк. 25]. Остання прирівняла їх статус до найбільш привілейованих господарств села – колгоспів: 24 грудня 1924 р. керівництво НКСЗ звернулось до РНК із пропозицією «встановити принцип і порядок кредитування підопічних комітетів взаємодопомоги на таких умовах, які встановлені для кредитування колективів», а також при здаванні в оренду земель державного земельного фонду надавати пріоритет КВД, причому на пільгових умовах шляхом розстрочки платні та пониження орендної плати» [11, арк. 4].

Таким чином комітети взаємодопомоги ставали інструментом посилення економічної ваги класово близьких більшовицькому режиму верств села відкрити їм доступ до кооперації. Адже створюючи колективні господарства, владні структури прагнули залучити до них у першу чергу незаможне селянство, що мало утворити лояльну більшовикам більшість у кооперативних органах. Проте значна частина бідноти не мала можливості навіть сплатити вступні внески [6, 63]. Беручи участь у реалізації стратегії більшовицького режиму на виробничу кооперацію, селянські товариства взаємодопомоги організовували найпростіші кооперативні об'єднання, що ставили за мету спільний обробіток землі, використання реманенту, тяглової худоби, кредитних позик [13, арк. 187]. Таким чином, відведену їм роль КВД виконували, проте лише частково.

На VIII Всеукраїнській конференції КП(б)У у травні 1924 р. було прийнято рішення про перетворення КВД на масові бідняцько-середняцькі товариства. Вони мали розгорнути роботу, спрямовану на піднесення бідняцьких господарств, спираючись на власні матеріальні фонди. 23 січня 1925 р. ВУЦВК і РНК УСРР прийняли нове «Положення про товариства взаємодопомоги», згідно з яким КВД реорганізовувалися в селянські товариства взаємодопомоги (СТВ). Після реорганізації відбулося

чітке розмежування функцій СТВ та КНС на місцях, які до цього, у значній мірі, дублювалися. Перші повністю зайняли нішу організації і забезпечення соціального захисту селянства, а останні продовжували об'єднувати незаможне селянство і спрямовувати його соціальну активність на боротьбу з заможною верствою українського села. На першій Всеукраїнській конференції СТВ було визначено, що вони мають зосередитись на подальшій боротьбі з бідністю і «підтягуванні» незаможницьких господарств до рівня середньозаможних [10, 153]. Оскільки значна частина товариств залишалася економічно слабкою, то 6 квітня 1927 р. Наркомсозабез ухвалив рішення про ліквідацію усіх районних СТВ, які «не мають матеріально-технічної бази для розвитку господарсько-виробничої діяльності», а їх майно передати сільським товариствам [13, арк. 104-104зв.].

Швидко зростала популярність ідей громадсько-політичної консолідації селянства на півночі Лівобережжя, а саме у Новокиївському, Борзнянському, Ніжинському, Кролевецькому, Хорольському, Лохвицькому, Кобеляцькому, Миргородському повітах Чернігівської та Полтавської губерній [4, 164]. У межах Харківської губернії найрозвинутішою була мережа осередків селянської спілки також у північному, межовому з Чернігівською губернією, Сумському повіті. Тут її волосні і сільські комітети до кінця 1905 р. були створені в селах Віри, Улянівка, Юнаківка, Хотень, Яструбине, Ворожба, Білопілля, Степанівка і т.д. І уже звідси ідеї громадсько-політичного згуртування селянства перекинулася на сусідні Лебединський та Охтирський повіти [5, 47-48].

Лідером селянського руху став селянин А. Щербак, який незадовго перед цим повернувся з двадцятирічної еміграції до США. Коли 18 лютого 1905 р. було видано царський указ, за яким кожен мав право надсилати в раду міністрів заяви про бажаний державний устрій, селяни Сумського повіту вирішили скористатися цим правом і 15 травня під час засідання повітового сільськогосподарського товариства понад 400 присутніх, акцентувавши, що вони не бажають бунтувати, склали петицію до царя. У ній було вказано їх основні проблеми та вимоги їх вирішення: злидні, безземелля, тягар податків та свавілля бюрократії. А. Щербак з петицією прибув до Петербургу і вручив її державному секретарю С. Вітте для передачі далі. Після повернення Щербака в Сумах відбувся мітинг, в якому взяло участь до 5000 осіб. Сумський повіт Харківської губернії майже всім складом населення приєднався до селянської спілки, а сумська повітова організація стала однією з найрозвинутіших і найпотужніших складових Селянського союзу імперії. Її лідер А. Щербак, обраний делегатом на Установчий Всеросійський з'їзд Союзу, став одним із головних трибунів на цьому загальноімперському форумі [5, 45].

За соціальним складом на Установчому з'їзді Всеросійської селянської спілки домінували

середньозаможні селяни, градація між якими проходила між тими, хто обробляв надільну землю (в основному з російських губерній), та тими, хто мав крім неї ще і куплену, у зв'язку з чим вдавався до сезонного найму робітників [2, 103]. У зв'язку з цим, під час дискусій щодо аграрної програми, представники українських губерній підтримали позицію щодо неприпустимості конфіскації без викупу тієї частини земель, які були придбані останнім часом селянами. Зокрема представник Чернігівської губернії заявляв: «Не можуть підлягати викупу – церковні, монастирські, удільні, казенні, кабінетські і царські землі, приватновласницькі мають відійти з викупом. Інакше ми розоримо, зокрема й селян, які володіють приватною землею» [8, 27, 34].

Місцеві осередки Всеросійської селянської спілки в Україні фокусували свою увагу на соціально-економічних проблемах, виступали за емансипацію селянства від залишків кріпосницької системи, в рамках якої селянин розглядався місцевою бюрократією як «людина другого сорту». Наприклад, резолюція з аграрного питання Сумського повітового з'їзду селянської спілки зводилась до вимоги емансипації селянства від залишків феодально-кріпосницької залежності від землевласників та тісно пов'язаної з ними місцевої бюрократії: «Землю треба усупільнити і передати в руки трудящого населення... тобто розкріпачити» [3, 122].

Селяни кількох сіл Сумського повіту на спільному сході в листопаді 1905 р. ухвалили рішення усунути з посад тих старост та митників, які відмовлялись виконувати ухвали Селянської спілки про невизнання царської адміністрації та карально-репресивного апарату [14, арк. 26].

Хвиля репресій перервала і діяльність найпотужнішої місцевої організації Спілки в Україні – Сумського повітового комітету. Спочатку були заарештовані керівники повітового комітету. Це не зупинило рух. У другій половині грудня 1905 р. повіт знаходився напередодні революційного вибуху: відкрито і таємно проходили мітинги, учасники яких вимагали скликання Установчих зборів; формувались і озброювалися бойові дружини. В Сумах відкрито говорили про необхідність арешту посадових осіб і поліції; в багатьох селах повіту сільські старости і волосні старшини були зміщені і замінені виборними від селян; до земських начальників ніхто не звертався. Для придушення селянського руху харківський губернатор надіслав у Сумський повіт війська та оголосив 26 грудня 1905 р. військовий стан [3, 124]. Наляканий політичним рухом, уряд намагався спрямувати енергію населення в економічне русло.

Лише на початку ХХ ст. селянське середовище сформувало і висунуло прошарок морально витривалих, громадсько-активних, здібних до організаційно-управлінської та господарської роботи людей, готових до самовідданого служіння

загальносупільним інтересам, шляхом залучення їх до кооперативного руху.

Посилання

1. Державний архів Житомирської області, ф. Р-276, оп. 1, спр. 35, 476 арк.
2. Кирюхина Е.И. Всероссийский крестьянский союз в 1905 г. / Е.И. Кирюхина // Исторические записки. – М., 1955. – Т. 50. – С.97-147.
3. Кирюхина Е.И. Местные организации Всероссийского крестьянского союза в 1905 году / Е.И.Кирюхина // Ученые записки Кировского государственного педагогического института им. В.И. Ленина. – Киров: Кировское книжное издательство, 1956. – Вып. 10. – С. 83-157.
4. Лещенко М.Н. Селянський рух на Україні в роки Першої Російської революції / М.Н. Лещенко. – К.: Держполітвидав УРСР, 1956. – 188 с.
5. Магась В.О. «Селянська республіка» на Сумщині в роки Першої Російської революції / В.О.Магась // Одеський національний політехнічний університет. Інтелігенція і влада: громадсько-політичний науковий збірник. – Одеса: «Астропринт», 2008. – Вип. 11. Серія: Історія. – С.44-53.
6. Мигаль Б.К. Здійснення аграрної політики на Україні у відбудовий період (1921-1925 рр.) / Б.К.Мигаль. – Харків: Вища школа, 1974. – 167 с.
7. Олійник В.М. Самоврядні форми соціальної взаємодопомоги українського селянства в першій чверті ХХ ст. / В.М. Олійник. – Черкаси: ДВПП «Тясмин», 1998. – 40 с.
8. Протокол учредительного съезда Всероссийского крестьянского союза. – СПб., 1905. – 276 с.
9. Рибак І.В. Селянська взаємодопомога в Україні (1921-1932) / І.В.Рибак. – К.: Рідний край, 1999. – 92 с.
10. Свистович С.М. Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20 – 30 рр. ХХ ст.) / С.М. Свистович. – К.: Варга, 2007. – 568 с.
11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі ЦДАВОУ), ф. 348, оп. 1, спр. 871, 184 арк.
12. ЦДАВОУ, ф. 348, оп. 1, спр. 1716, 218 арк.
13. Центральний державний історичний архів у м. Києві, ф. 336, оп. 1, спр. 1224, 35 арк.

Костенко С.В. Популярність ідей общественно-політичного об'єднання крест'янства на севері Левобереж'я

Автор исследует проблему популярности идей общественно-политического объединения крестьянства на севере Левобережья. Установлено, что в начале XX века крестьянская среда сформировала и выдвинула слой морально выносливых, общественно активных, способных к организационно-управленческой и хозяйственной работе людей, готовых к самоотверженному служению общественным интересам путем привлечения их к общественным объединениям.

Ключевые слова: советская власть, Северное Левобережье, комитет взаимопомощи, крестьянское общество взаимопомощи, кооператив.

Kostenko S.V. Popularity ideas socio-political association of peasants in the north of Left Bank Ukraine

The author examines the issue of popular ideas of socio-political association of peasants in the north of Left Bank Ukraine. Found that in the early twentieth century peasants formed and put forward layer morally sustainable, social and active, capable of organizational, managerial and economic work of people willing to selfless service to the general interest through their involvement in civic associations.

Key words: Soviets, North Left Bank, committee mutual peasant, peasant beneficiary association, society of the cooperative.